

DOUĂ NOTE PRIVIND ISTORIA MOESIEI ÎN SECOLUL I î.e.n.

Istoria ținuturilor de la Dunărea de jos în secolul I î.e.n., deși bine cunoscută grație unor ample sinteze, este susceptibilă încă de noi precizări și interpretări. Asupra a două din momentele cele mai importante — campania generalului roman Marcus Terentius Varro Lucullus și condițiile în care s-a încheiat tratatul dintre Roma și Callatis pe de o parte, caracterul dominației în Balcani a triumvirului Marcus Antonius pe de alta — intenționăm să ne oprim atenția în rîndurile de mai jos. Fără a avea la dispoziție nici un document inedit, capabil să tranșeze anumite aspecte mai obscure ale acestor două momente, nădăjduim că încercarea de a reinterpretă anumite izvoare, chiar dacă nu va fi acceptată, va prilejui cel puțin o replică de natură să aducă noi lumini.

* * *

După cum este bine cunoscut, datarea *foedus-ului* callatian, pus în legătură cu campania lui Lucullus din anii 72/71 î.e.n., se sprijină în primul rînd pe dispoziția finală, anume aceea a locului unde urma să fie expus tratatul respectiv : r. 14 : ... *loc]o optumo in faano Concor[di]ae*. O sumară trecere în revistă a opiniilor prilejuite de acest ultim aspect ne va edifica mai bine asupra afirmației de mai sus.

Publicat mai întii de Th. Sauciuc Săveanu fără nici un comentariu¹, tratatul este editat propriu-zis de Sc. Lambrino, un an mai tîrziu². Analizînd contextul istoric al ținuturilor dunărene în primul secol î.e.n., Sc. Lambrino, chiar dacă — înclinat să dateze paleografic documentul ceva mai timpuriu — amintește toate incursiunile romane la Dunăre cu începere din secolul II î.e.n., se oprește la opinia că tratatul n-a putut fi încheiat decît în vremea imediat următoare campaniei lui Lucullus din

¹ Th. Sauciuc Săveanu, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 456, j (și nu i cum apare în text) cu fig. 43 de la p. 457.

² Sc. Lambrino, *Inscription latine de Callatis*, CRAI, 1933, pp. 278—288.

anii 72/71 î.e.n. Cît privește partea finală se menționează pur și simplu că este desigur vorba de templul Concordiei din Roma.

La un an după apariția articolului mai sus menționat A. Passerini publica un articol amplu, în care *foedus*-ul callatian era integrat în seria celorlalte tratate încheiate în timpul republicii³. Chiar dacă lecturile sale n-au fost acceptate integral de cei ce s-au ocupat, după această dată, de documentul pe care-l comentăm, este sigur că lui A. Passerini i se datorează înțelegerea complexă a tratatului dintre Roma și Callatis. Din punctul de vedere care ne interesează aici, învățatul italian menține datarea lui Sc. Lambrino subliniind doar că așezarea copieii de la Roma în templul Concordiei este inuzitată, toate tratatele de acest fel fiind expuse în templul lui Jupiter Capitolinus⁴.

Primul semn de întrebare îl indică tot un savant italian, S. Accame, care, în legătură cu formula finală *locjo optumo*, lasă să se înțeleagă că precizarea expresă ar conveni mai curînd pentru Callatis, decît pentru Roma⁵. Răspunsul, constituind de fapt o revenire asupra unui punct de vedere mai vechi, a fost formulat de G. De Sanctis, după care atît așezarea tratatului în templul Concordiei cît și formula care precede, *locjo optumo*, s-ar explica prin incendiul suferit de marele templu al lui Jupiter Capitolinus, închis din această cauză între 83 și 69 î.e.n. Astfel, tratatul cu Callatis a fost expus în mod excepțional în templul Concordiei, ceea ce a făcut necesară și adăugarea formulei suplimentare, suspectată de A. Accame ca referindu-se la Callatis⁶.

Chiar dacă explicația lui G. de Sanctis, pornită de la premiza că *foedus*-ul a fost încheiat în 72/71 î.e.n., a devenit între timp un element pentru datarea însăși a inscripției, certitudinea părea cîștigată și cele două încercări ale lui E. Lommatzsch⁷ și Dem. St. Marin⁸ de a antedata documentul campaniei lui Lucullus n-au reușit să convingă.

³ A. Passerini, *Il testo del foedus di Roma con Callatis*, Athenaeum, XIII, 1935, pp. 57—72.

⁴ A. Passerini, *op. cit.*, p. 70 propune lectura ultimelor rînduri după cum urmează: [*Hoc foedus in tabulum ahe/nan utei scriberetur ac [f]igeretur altera Romae in Capitolio locjo optumo in faano Concor[di]ae, altera Callati*. De reținut că în întregirile lui A. Passerini nu figurează despărțirea pe rînduri.

⁵ S. Accame, *Il dominio romano in Grecia della guerra acaica ad Augusto*, Roma, 1946, p. 88 nota 1. Se aduc în sprijin tratatul cu Astypalaia și *Senatus-consultum de Bachanalibus* unde formulări ca ἐν τῷ ἱερῷ δημοσίῳ [καὶ ἐπιφανῶς?] προκειμένῳ sau respectiv *ubei facillumed ynoscier potisit* se referă nu la Roma ci la orașele unde urmau să fie expuse documentele amintite.

⁶ G. De Sanctis, *Storia dei Romani*, Firenze, 1953, vol. IV, 2, 1, p. 299 nota 785. Cf. de același și în *Riv. di Fil. e d'Istr. classica*, LXIII, 1935, p. 425.

⁷ E. Lommatzsch, *CIL*, I², 1943, nr. 2676 datează documentul înaintea anului 90 î.e.n.

⁸ Dem. St. Marin, *Il foedus romano con Callatis*, în *Epigraphica*, X, 1948, pp. 103—130, întemeiat pe argumente lingvistice și istorice propune o dată în jurul anului 140 î.e.n.

Astfel, rînd pe rînd R. Vulpe⁹, sau D. M. Pippidi¹⁰, A. Degrassi¹¹ sau H. Bengtson¹² confirmă datarea lui Sc. Lambrino — G. De Sanctis, devenită tradițională.

Nu este în intenția noastră de a discuta, în cadrul unei note atît de restrînse, contextul istoric în care se presupune că s-a încheiat acest tratat. Să amintim deci doar în treacăt că înainte de anii 72/71 î.e.n. cetățile vest-pontice făcuseră în chip statornic parte din alianța anti-romană a lui Mithridate al VI-lea Eupator¹³ și tocmai acest fapt l-a făcut pe generalul roman Lucullus să procedeze la cucerirea, prin distrugere sau nu, a cetăților amintite¹⁴. În aceste condiții e mai greu de crezut că

⁹ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 96 și recent în *Din Istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, pp. 25—26 (pentru ușurință vom prescurta titlul acestei lucrări prin D.I.D. II).

¹⁰ În ultimă instanță vezi D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, vol. I, (= D.I.D., I, București), 1965), pp. 276—280.

¹¹ A. Degrassi, *Inscriptiones latinae liberae rei publicae*, II, Firenze, 1963, pp. 37—36, nr. 516.

¹² H. Bengtson, *Griechische Geschichte, Sondersausgabe*, München, 1965, p. 491.

¹³ Cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 269—272. Adaugă emisiunile callatiene care adoptă nominalul regelui pontic, purtînd pe avers efigia lui Mithridate, eventual și a lui Ariarathes (cf. B. Pick, *Die antiken Münzen*, I, 1, Berlin 1898, p. 92; mai recent vezi pentru iconografie și G. Kleiner, *Bildnis und Gestalt des Mithradates*, în *JDAI*, 65, 1953, pp. 73—95 (articol semnalat nouă de prof. B. Mitrea, căruia îi mulțumim și aici). De altfel nu numai orașul Callatis dar și Histria și Tomis vor emite monede cu efigia lui Mithridates avînd și nominalul acestuia. Cf. B. Pick, *op. cit.*, p. 154 și K. Regling, *Die Antiken Münzen*, II, 1, Berlin, 1910, pp. 606—607. Colegul numismat Gh. Poenaru Bordea îmi semnaleză articolul lui J. Price, *Mithradates VI Eupator, Dionysus and the coinages of the Black Sea*, în *Numismatic Chronicle*, VIII, 1968, pp. 1—12 (pe care n-am avut posibilitatea să-l consult), unde se face între altele distincția între monetăria regală a regelui pontic în care include și staterii de la Bizanț (monedele de aur fiind bătute, după autor, de însuși Mithridates) spre deosebire de Messembria și Odessos, încurajate să-și bată ele singure monede de argint și de bronz. Gh. Poenaru Bordea îmi atrage însă atenția că în orașele grecești de pe teritoriul Dobrogei s-au emis în această perioadă monede de aur care păstrează toate caracteristicile monetăriei autonome (numele orașului, al magistratilor, absența indicației erei regale) ceea ce ar putea să indice o deosebire de regim politico-juridic, i-am zice preferențial, față de vecinele lor de la sud, în cadrul alianței cu regele pontic.

¹⁴ Pentru texte vezi D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 277 nota 47. Dacă într-adevăr distincția pe care o face Eutropius (VI, 10) între modalitatea în care a fost luată Apollonia — *evertit* — și verbul *cepit* folosit pentru celelalte cetăți este de natură să dea de gîndit, nu credem că întîmplarea care a făcut ca tocmai de la Apollonia să provină inscripția atestînd prezența unei garnizoane a lui Mithridate în oraș (IGB, I, 392) exclude posibilitatea existenței și a altor garnizoane în celelalte orașe cu atît mai mult cu cît nici verbul *capio* (pe lângă Eutropius vezi și la Eusebius, *Chron.*, p. 152 (ed. Helm) 22—25 unde se folosește același verb), nici *occupo* (Sextus Rufus, IX) nu par să indice un contact mai blind între Lucullus și orașele grecești. Pentru aceasta pledează chiar textul menționat din Eutropius unde după ce spune că Apollonia a fost distrusă iar celelalte orașe luate, Lucullus, *belloque confecto, Romam rediit*. Un indiciu în plus ar putea eventual să-l constituie încetarea emisiunilor monetare autonome odată cu campania lui Lucullus (cf. B. Pick, *op. cit.*, p. 154 pentru Histria iar pentru Callatis p. 92; pentru Tomis cf. K. Regling, *op. cit.*, p. 608; în acelaș sens cf. și Em. Condurachi, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 515).

Romanii, recent înstăpiniți în orașele de pe coasta de vest a Mării Negre, se vor fi grăbit să încheie un tratat de alianță, desigur un *foedus aequum*, cu o cetate fidel supusă pînă atunci marelui dușman al Romei ¹⁵.

Dar cum, măcar principial, nu există certitudine absolută că orașele grecești vest-pontice au participat de bună voie la alianța cu Mithridate — lucru pe care oricum ar fi fost, vor fi încercat desigur să-l demonstreze noului stăpîn — nici că sub aparenta egalitate ce derivă din clauzele tratatului nu se va fi ascuns în fond o subordonare (= *foedus iniquum*?) care să convină mai bine situației de fapt, în ambele cazuri fiind deci obligați, după cum se remarcă, a forța evidența documentelor, preferăm să comentăm cîteva detalii care derivă din însuși conținutul inscripției.

Este vorba mai întii despre însăși limba în care e redactat documentul. A Passerini a relevat detaliul că tratatul pe care îl discutăm este singurul de limbă latină din vremea republicii, toate celelalte fiind scrise în limba greacă ¹⁶. Este inutil de subliniat că pentru a menține datarea tratatului în anii 72/71 î.e.n. sau chiar pînă în 30 î.e.n. ar trebui explicată această excepție, orașul Callatis nefiind cu nimic deosebit de alte orașe grecești.

Al doilea element se referă de data aceasta la locul unde a fost expus tratatul și am văzut că, cu o singură excepție — aceea a lui S. Accame — există o unanimitate în a considera că e vorba de templul Concordiei de la Roma. Nu știm să se fi relevat pînă acum detaliul că termenul de *fanum* nu apare niciodată ca desemnînd templul Concordiei din Roma ¹⁷, mai mult chiar el nu apare, epigrafic vorbind, niciodată în legătură cu vreun monument religios roman din capitala Imperiului ¹⁸. E deci mai greu de crezut că lapidul callatian nu va fi știut că acel *celeberrimum templum* al Concordiei, construit în anul 367 î.e.n. nu putea fi confundat cu un *fanum*.

Așa stînd lucrurile, supoziția lui S. Accame prinde consistență și deci rîndul 14 al cunoscutului tratat : *loc]o optumo in faano Concor[di]ae,*

¹⁵ Ideia a fost dezvoltată pentru prima dată, dacă nu ne înșelăm, de către Dem. St. Marin, *op. cit.*, pp. 122—123 și 129. Pentru analogii vezi considerațiile lui H. Bengtson, *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde*, I, München, 1967, p. 120 în legătură cu condițiile cu totul excepționale, legate în special de atitudinea pe care au avut-o în conflictul dintre Antiochos III și Roma, în care cetățile grecești din Asia Mică au primit titlul de *civitates liberae et immunes* după pacea de la Apameia (188 î.e.n.). Pentru părerea că tratatul callatian reprezintă un *foedus aequum*, cf. A. N. Sherwin-White, *The roman citizenship*, Oxford, 1939, p. 159 nota 1.

¹⁶ A. Passerini, *op. cit.*, p. 71.

¹⁷ Cf. Aust., RE, IV, 1901, col. 831—835 s.v. Concordia, 5; K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, Münchens, 1960, pp. 237—238; W. Eisenhut, *Der kleine Pauly*, I, 1964, col. 1268—1269, sv. Concordia.

¹⁸ Samter, RE, VI, 1909, col. 1996 s.v. *fanum* „Vorwiegend aber werden *cedes* ausserrömischer Gottheiten als *fana* bezeichnet, wie sich aus dem Sprachgebrauch der Schriftsteller und namentlich der Inschriften ergibt; unter den ziemlich zahlreichen Inschriften, in denen das Wort *F(anum)* vorkommt (Zusammenstellung bei Ruggiero, *Diz. epigr.*, III, 34) ist nur eine stadtrömische (CIL, VI, 844) und auch diese bezieht sich möglicherweise auf einen ausserhalb der Stadt selbst gelegenen Tempel“.

se referă foarte posibil nu la Roma, ci la Callatis unde, de mai bine de zece ani sîntem informați despre existența unui [ναός] 'Ομονοίας (= *fanum Concordiae*). Într-un decret callatian de la începutul secolului I e.n. în onoarea lui Ariston fiul lui Ariston, publicat de același Th. Sauciu Săveanu, se citește în r. 18—21: ἐγγράφαι [δὲ τὸ/ψάφι]σμα εἰς τελαμῶνα λευκ[οῦ/λίθου] καὶ ἀναστ[ῆ]σαι εἰς τὸν/ναὸν τ[ᾶ]ς 'Ομονοίας¹⁹.

Avem deci dovada clară că la începutul erei noastre la Callatis exista un templu al Concordiei, mai mult chiar că în acest lăcaș sacru se obișnuia expunerea unor decrete de onorare a unor cetățeni callatieni, ale căror binefaceri pentru oraș nu pot fi desprinse de efuziunile de loialitate față de noii stăpîni, în ochii cărora liberalitățile unui cetățean bogat însemnau indirect un sprijin acordat dominației romane²⁰. E deci mai mult ca probabilă presupunerea că în același templu să se fi expus copia callatiană a tratatului care consfințește alianța cu romanii²¹. Secundară ca importanță, întregirea pe care o propunem în acest caz pentru rîndurile 13—14 pare să aducă ea însăși o confirmare indirectă ipotezei de mai sus. Menținînd deci observațiile lui Dem. St. Marin, cele mai exacte și în același timp conforme cu realele dimensiuni ale pietrei, avem a citi în lumina noii ipoteze: ...*scriberetur hoc*¹⁴ *Callati loco optumo in faano Concordia*²².

Dacă, așa cum ne asigură Dem St. Marin, sfîrșitul rîndului 13 este de citit *hoc* și nu *ac*, ca pînă acum, atunci *hoc* nu putea indica decît

¹⁹ Th. Sauciu-Săveanu, *Ariston, Aristons sohn, aus Kallatis*, Dacia, N.S. II, 1958, pp. 207—225. În recenzia lui L. Robert (J. et L. Robert, BE, în REG, LXXIII, 1960, pp. 176—177 nr. 265) lectura rîndurilor în discuție este transcrisă astfel: ἐγγράφαι [δὲ τὸ ψάφισμα εἰς τελαμῶνα λευκοῦ λίθου] καὶ ἀναστ[ῆ]σαι εἰς τὸν ναὸν τ[ᾶ]ς 'Ομονοίας. Pentru datarea acestui decret Th. Sauciu Săveanu invocă nu numai argumente paleografice dar și prezența aceluiaș everget în alte trei decrete contemporane dintre care unul este datat precis pe baza eponimatului lui Cotys între anii 12—19 e.n. (Cf. Th. Sauciu-Săveanu, în *Dacia*, I, 1924, p. 139 nr. 2). Aduagă observațiile lui V. Părvan, *ibidem*, pp. 363—367 și recent ale lui D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 302, nota 75).

²⁰ Nu am putut consulta lucrarea lui E. Skard, *Zwei rel. Begriffe (Evergetes-Concordia)*, *Avhandl. Norsk. Videnkaps-Akad.*, Oslo, 1931, 2, pp. 202 și urm.

²¹ Th. Sauciu Săveanu, în *Dacia*, N.S. II, 1958, p. 220 pare să înțeleagă la fel lucrurile cînd afirmă „Von diesem Heiligum in Kallatis zeugt auch die von uns in Dacia, III—IV, 1927—1932, S. 456 und ff., Zeile 15, veröffentlichte lateinische Inschrift. Dort erfahren wir, dass die zwischen den Römern und der Stadt Kallatis getroffene Vereinbarung *loco optumo in faano Concordiae* aufzubewahren sei”. Mai departe se afirmă că tratatul s-ar data în vremea campaniei lui Lucullus ca urmare a precizărilor lui S. Lambrino.

²² Pentru comparație iată diferitele lecțiuni: S. Lambrino, *op. cit.*, p. 280, *scriberetur ac [po]neretur loco optumo in faano Concor[di]ae*; A. Passarini, *op. cit.*, p. 70; *scriberetur ac [fi]geretur altera Romae in Capitolio loco optumo in faano Concor[di]ae, altera Callati...*; Dem. St. Marin, *op. cit.*, p. 114: *scriberetur hoc Romae in loco optumo faano Concor[di]...*; A. Degrassi, *op. cit.*, p. 38: *Scriberetur [at]q[ue] (?) [fi]geretur Romae in Capitolio loco optumo in faano Concor[d]ia(e), altera Callati... proponeretur*. După cum se înțelege doar la Sc. Lambrino și Dem. St. Marin se vedește o preocupare pentru numărul literelor din fiecare rînd. Lectura propusă mai sus în text respectă, după cum se vede, numărul de 7 litere dinaintea cuvîntului *loco*.

exemplarul găsit la Callatis, „acesta“, și deci nu mai poate fi vorba, nici din acest punct de vedere de „celălalt“ exemplar de la Roma²³.

Lipsită de importanță în aparență, precizarea locului de expunere a tratatului are darul, după cum se înțelege, să scoată din discuție argumentul lui G. de Sanctis. Ne mai fiind vorba de templul Concordiei din Roma, datarea *foedus*-ului callatian nu mai trebuie circumscrisă între 83 și 69, mai exact, dacă se admite că el a fost încheiat *după* campania lui Lucullus, în 71/70 î.e.n.

Precizarea de mai sus nu are însă decît calitatea de a elimina o falsă certitudine, eliminare importantă chiar dacă ea constituie un pas înapoi în cercetarea datei la care s-a putut încheia acest tratat.

Teoretic o dată imediat următoare campaniei lui Lucullus nu este de exclus; pentru aceasta ar trebui să se demonstreze în ce măsură contextul istoric permite o asemenea încadrare, și am văzut că ipoteza e mai greu de susținut. Ar rămîne deci să ne îndreptăm atenția fie către o datare mai timpurie, coerent susținută de Dem. St. Marin²⁴, întemeiat în special pe argumente lingvistice, la care s-ar putea adăuga o cercetare, eventual mai circumspectă, a primelor contacte dintre stăpînirea romană și ținuturile pontice²⁵, fie, mai probabil, către o datare mai tîrzie, dacă se ia în considerație faptul că tratate scrise în limba latină se păstrează în special din vremea Imperiului, și că, pînă la o nouă descoperire, cea mai veche indicație despre templul Concordiei de la Callatis datează din aceiași vreme²⁶.

* * *

Problema caracterului dominației în Balcani a lui Marcus Antonius, mai puțin discutată în ultimele sinteze despre istoria Dobrogei

²³ Pentru lectura *ho/c*, în loc de *ac* cf. Dem. St. Marin, *op. cit.*, pp. 107—108. Din lectura comparativă a *foedus*-urilor republicane nu rezultă o regulă fixă pentru indicarea expresă a ambelor locuri unde urma să se expună tratatul cf. Syll³ 732 (tratatul dintre Romani și Thyreeni din anul 94 î.e.n.) și IGRR IV, 33 (tratatul dintre Roma și Mytilene din 25 î.e.n.).

²⁴ Dem. St. Marin, *op. cit.*, pp. 115—130.

²⁵ Cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 275. Adaugă misiunea la Dunăre a lui Tib. Sempronius Longus (în 191 î.e.n.) Plutarh, *Cato*, 12; M. Didius înaintea anului 110 î.e.n. (Sext. Ruf. IX și Amm. Marcell, XXVII, 4) și Volso în 108 î.e.n. (Florus, *Epit.*, II, 39, 6).

²⁶ Presupunerea că tratatul s-ar fi încheiat atît de tîrziu se lovește de două contra argumente. Mai întîi ar trebui explicat arhaismul constant al limbii folosite în inscripție dacă nu cumva e vorba de o consacrare a anumitor formule, independent de evoluția limbii curente. Apoi de faptul că în cel puțin două texte referitoare la ținuturile de la Dunărea de Jos (Dio Cassius, XXXVIII, 10, 3 pentru anii 62/61 î.e.n. și Suetoniu, *Augustus*, III, 3, pentru anii 60/59 î.e.n.) se vorbește de *ὀμόνοιοι* respectiv *socti.*, dacă nu admitem, împreună cu Dem. St. Marin, *op. cit.*, pp. 118—122, că nici una din cele două indicații nu se referă la cetăți ci la populațiile învecinate. Pentru aceasta vezi mai jos nota 62. O eventuală confirmare a apariției în vremea imperială a conceptului de Concordia = *ὀμονοία*, înțelesă acum ca o alianță greco-romană, o constituie existența unor monede tomitane purtînd legenda *OMONIOIA EYETHPIA/TOMITON* (cf. M. C. Sutz, *Contribuțiunea numismatică la istoria antică a României transdunărene*, ARMSI, XXXVIII, 1916, pp. 524—525. Pentru analogii cf. Zwicker, RE, VIII, 1913, col. 2265—2269, s.v. *Homonoia*).

în antichitate, dintr-o evidentă lipsă de date circumstanțiate, a fost reactualizată recent printr-un important articol al Mariei Chițescu, Reluând analiza ariei de răspîndire a monedelor emise de triumvir pentru armată, cercetătoarea amintită ajungea la concluzia că regatul lui Dicores poate și trebuie să fie localizat în Moldova, unde se găsesc 420 din totalul de 553 de exemplare de pe întreg teritoriul României, monede explicate de autoare ca ajungînd aici în special pe calea subsidiilor militare primite de către oamenii lui Dicores de la aliatul lui, Marcus Antonius²⁷. Cum, pînă la formularea unei opinii contrare, argumentul Mariei Chițescu ni se pare *singurul* capabil să tranșeze problema localizării lui Dicores²⁸, mai important, din punctul de vedere care ne interesează aici, este de a releva că asemenea raporturi cu geții nord-dunăreni nu puteau avea loc decît în măsura în care sudul Dunării reprezenta o zonă în care triumvirul sau oamenii săi se vor fi putut mișca în voie, dacă nu cumva vor fi exercitat o autoritate, nu atît de nominală, pe cît s-a crezut și se mai crede încă.

Înainte de a trece la analiza unor izvoare literare sau epigrafice în legătură cu acest ultim aspect ni se pare util a reaminti că din punct de vedere numismatic Dobrogea pare a oferi cele mai slabe argumente pentru o reală stăpînire a triumvirului Marcus Antonius. Căci în fapt nu cunoaștem decît 13 monede provenind de la Costinești²⁹, Dinogetia³⁰, Histria³¹, Niculițel³², Tulcea³³, Enisala³⁴, databile între 38—31 î.e.n.³⁵.

²⁷ M. Chițescu, *Unele aspecte ale relațiilor dintre Dicores și Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice (o problemă de geografie istorică)*, în SCIV, 4, 19, 1968, pp. 655—665. Ipoteza fusese formulată mai de mult, pe baza unor argumente de ordin arheologic de N. Gostar, *Apulum*, V, 1964, p. 143.

²⁸ Luarea de poziție a acad. C. Daicoviciu (*Insemnări despre Dacia (XVIII). Unde a stăpînit Dicores? în Steaua*, XX, 2, 29, 1969, pp. 100—101) prin care se respinge localizarea lui Dicores în Moldova, bastarnii fiind în fapt aliații lui Marcus Antonius și în același timp beneficiarii soldelor lui, are mai curînd o valoare metodologică întrucît nu cunoaștem contingente de bastarni clar atestate în armata lui Marcus Antonius și nici nu mai e atît de ușor probantă prezența lor în Moldova pînă în jurul anului 31 î.e.n., dată înainte de care par să fi fost împinși, poate ca urmare chiar a expansiunii getice a lui Burebista, mai spre Est. Vezi în acest sens M. Babeș, *Noi date privind arheologia și istoria bastarnilor (O „fibulă pomeraniană“ descoperită în România)*, SCIV, 20, 2, 1969, pp. 195—217.

²⁹ M. Chițescu, *op. cit.*, p. 661, nr. 9 (5 monede).

³⁰ *Ibidem*, p. 661, nr. 11 (1 monedă).

³¹ *Ibidem*, p. 662, nr. 18 (1 monedă); Adaugă H. Nubar în *Dacia*, N.S. VII, 1963, p. 247 și nota 7 (1 monedă, cealaltă fiind înregistrată de M. Chițescu) precum și informația colegului Gh. Poenaru Bordea care a identificat o a treia monedă provenită din săpăturile de la Sectorul ER.

³² C. Deculescu, în SCIV, XVII, 3, 1966, pp. 577—592, nr. 7 și 9 (2 monede databile în anii 36 și respectiv 31 î.e.n.).

³³ C. Preda, și G. Simion, în S.C.N., III, 1960, pp. 545—546 (1 monedă din 38/37 î.e.n.).

³⁴ Moneda, provenind din săpăturile lui M. Babeș, a fost identificată de Gh. Poenaru Bordea.

³⁵ Nu ne facem iluzia de a fi alcătuit o listă completă. Cît privește zona balcanică în general, ne mulțumim a cita pe M. Chițescu, *op. cit.*, p. 655 nota 3, după care monede „pentru legiuni“ existau în cantitate foarte mică.

Dar cum aceste monede au putut pătrunde aici, spre deosebire de cele din Moldova, și pe calea comerțului ele nu pot fi în nici un caz un argument pentru o subordonare efectivă sau nu a zonei dobrogene lui Marcus Antonius.

O sumară analiză a evenimentelor din timpul celui de-al doilea triumvirat va avea credem darul să creieze un fundal mai amplu, în funcție de care acțiunile lui Marcus Antonius în Balcani vor putea fi mai bine înțelese.

Încă din primul moment următor morții lui Caesar, M. Antonius își îndreaptă atenția asupra zonei balcanice obținând, ce-i drept doar nominal, guvernarea Macedoniei și o armată cu care ar fi avut intenția să reprime incursiunile geților în provincie³⁶. În fapt, îndată după 44 î.e.n., peninsula balcanică a aparținut fără îndoială lui M. Brutus și C. Cassius³⁷. Doar după bătălia de la Philippi (42 î.e.n.) Antonius avea să primească în mod legal provinciile răsăritene ale Republicii, linia de demarcație între partea ce-i revenea lui Octavian și cea a lui Antonius urmînd să treacă prin Illyria pe la Scodra (Scutari)³⁸.

Stabilindu-și cartierul general la Alexandria, M. Antonius pare să fi dat prea puțină atenție zonei europene care-i revenea, împărțindu-și preocupările, după cum se știe, între Cleopatra și războaiele cu părții³⁹. Deabia campania illirică a lui Octavian (35—33 î.e.n.) reține interesele triumvirului pentru Europa. Cu spatele asigurat, Antonius începe să-și organizeze zona balcanică în vederea marelui confruntări cu Octavian⁴¹. Deznodămîntul avea să aibă loc cîțiva ani mai tîrziu, la 2 septembrie 31 î.e.n., cînd Octavian, învingător la Actium, devine stăpînul întregii lumi romane.

Revenind acum la aspectele strict legate de zona dunăreană a părții lui M. Antonius, trebuie să arătăm că deși problema regelui dac

³⁶ Ne întemeiem expunerea pe lucrarea lui H. Bengtson. *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde*. I. München, 1967, pp. 235—247. Rămîn indispensabile W. Drumann. *Geschichte Roms*. Zweite Auflage herausgegeben von P. Groebe, I, 1899, pp. 46—380 și P. Groebe, RE. I. 1894. col. 2595—2614, sv. Antonius nr. 30. Pentru armata obținută de M. Antonius împotriva geților cf. Appian. *Bell. civ.*, III, 25, III, 37; III, 52, III, 55, cu comentariul lui V. Pîrvan, *Getica*, București, 1926, p. 82.

³⁷ Cf. C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*. V. Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas 1 Teil: Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien, Viena-Leipzig, 1932, pp. 51—53. Adaugă IGB, I, 43 din Odessos cu toată bibliografia inscripției.

³⁸ Împărțirea este reconfirmată în 40 î.e.n. la Brundisium. Cf. J. Kromayer, *Kleine Forschungen zur Geschichte der zweiten Triumvirats*, I, *Die Zeit des Brundisinischen Friedens und Antonius Abreise nach Griechenland*, în *Hermes*, XXIX, pp. 556—563.

³⁹ Cf. J. Kromayer, *Kleine Forschungen...* IV. *Der Partherzug des Antonius in Hermes*, XXXI, 1896 pp. 70—104. Pentru o privire de ansamblu asupra politicii lui Antonius în Est cf. R. Syme. *The Roman Revolution*, Oxford, 1960², pp. 259—275.

⁴⁰ Pe lângă bibliografia indicată de H. Bengtson, *op. cit.*, p. 245 nota 1, adaugă considerațiile lui C. Patsch, *op. cit.*, pp. 55—65 și ale lui D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 290 cu bibliografia de la notele 8 și 9.

⁴¹ Cf. R. Syme, *op. cit.*, p. 266. Vezi nota următoare.

Cotiso iese, măcar formal, din preocupările noastre, ea interesează în măsura în care pamfletul lui Marcus Antonius înserat în biografia lui Augustus de către Suetoniu trădează, fie și indierct, o preocupare pentru această zonă⁴². Din aceeași vreme par să dateze și primele contacte. dintre Antonius și Dicomes care, oferindu-și întâi serviciile lui Octavian, trece de partea lui Antonius⁴³. Fidel angajamentelor sale inițiale, Dicomes pare să-l ajute pe triumvirul M. Antonius cu o importantă oaste în preajma bătăliei de la Actium⁴⁴. Problema de a ști dacă într-adevăr ajutorul a fost dat sau dacă e vorba numai de o promisiune, reamintită triumvirului de generalul P. Canidius Crassus⁴⁵, pare să-și găsească un răspuns în faptul că în cortegiul triumfal al lui Octavian din 29 î.e.n. figurau daci alături de suebi, ceea ce pledează mai curind pentru efectuarea promisiunii de către Dicomes⁴⁶. Cît privește monedele găsite în Moldova ele par să ateste un ajutor anterior, recompensat din vreme de Marcus Antonius, pentru o misiune al cărei rost ne scapă, dacă nu cumva e vorba pur și simplu de o plată făcută înaintea luptei.

Despre regiunea de la sud de Dunăre informațiile sînt, așa cum s-a arătat și mai sărace. În oastea lui Antonius, Plutarh menționează la un moment dat pe tracul Sadalas, informație suspectată însă de istoriografia modernă⁴⁷.

În schimb despre celălalt dinast trac, Rhoemetalces, menționat de același Plutarh ca trădînd cauza lui Antonius și trecînd de partea lui Augustus, motiv pentru care și-a atras disprețul acestuia din urmă,

⁴² Datînd în jurul anului 35 începutul relațiilor dintre Octavian și Cotiso, C. Patsch, *op. cit.*, pp. 60—63, socotește că în aceeași vreme (iarna anului 35/34 î.e.n.) Antonius — ca un răspuns la tentativa lui Octavian de a încheia o alianță cu regele armean Artavasdes, care se luptase de altfel cu M. Antonius — încheie o alianță cu Dicomes. Pentru Cotiso vezi V. Pârvan, *op. cit.*, p. 84; Em. Condurachi, în *Studii*, I, 1948, pp. 230—234; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, București, 1960, pp. 289—291; H. Daicoviciu, în A.M.N., II 1965, pp. 107—110.

⁴³ Atît V. Pârvan, *op. cit.*, p. 83 cît și C. Patsch, *op. cit.*, p. 64, interpretează mărturia lui Dio Cassius, LI, 22, 8, în legătură cu refuzul lui Octavian de a primi ajutorul dacilor ca referindu-se la Dicomes.

⁴⁴ Plutarh, *Antonius*, 63: καὶ γὰρ Δικόμενος ὁ Γετῶν βασιλεὺς ὑπίσχευετο πολλῆν στρατιᾶν βοήθησεν. Dacă este să dăm crezare formulării lui Plutarh ar fi vorba de ο βοήθεια „clauză de ajutor între aliați“ pentru care cf. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*. București, 1967², p. 288 cu nota 22.

⁴⁵ Așa interpretează textele V. Pârvan, *op. cit.*, p. 85 urmat de R. Vulpe, DID, II, 1968, p. 32. Pentru ambii învățați Dicomes este în fruntea invaziei din 29 î.e.n. căreia avea să-i facă față M. Licinius Crassus. Pentru Canidius Crassus cf. Fr. Münzer, RE, III, 1897 col. 1475—1476 sv. Canidius nr. 2.

⁴⁶ Este opinia lui C. Patsch, *op. cit.*, p. 64. Pentru acesta Cotiso avea să lupte mai tîrziu în anul 29 î.e.n. cu M. Licinius Crassus (*op. cit.*, p. 70) și în același sens C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 289.

⁴⁷ Plutarh, *Antonius*, 61. Informația este contestată de W. Drumann P. Groebe, *op. cit.*, p. 347 nota 16 deoarece Sadalas murise în anul 42 î.e.n., dacă nu cumva e totuși vorba de un altul. Pentru opinia că un Sadalas făcea totuși parte din tabăra lui Marcus Antonius, cf. C. Patch, *op. cit.*, p. 66 și mai recent G. W. Bowersock, *Augustus and the Greek World*, Oxford, 1966, p. 153.

avem toate motivele să credem că informația este veridică⁴⁸. Acest Rhoemetalces pare a fi una și aceeași persoană cu viitorul rege clientelar de mai târziu⁴⁹.

În fine, a treia informație se citește în Dio Cassius, care arată că în preajma bătăliei de la Actium, Antonius trimisese pe Dellius Quintus și pe galatianul Amyntas să recruteze mercenari din Macedonia și Tracia⁵⁰. Este foarte posibil ca trădarea acestora să fi fost simultană cu aceea a lui Rhoemetalces⁵¹, ceea ce a determinat, poate, recurgerea la ajutorul lui Dicomes⁵².

Din punct de vedere militar ajutorul lui Dicomes va fi fost primit în virtutea unui tip de relații desigur deosebit de cel în care-i venea ajutorul din partea lui Rhoemetalces, mai cu seamă dacă admitem identitatea cu regele odrid de mai târziu și tot atât deosebit de dreptul pe care și-l lua însuși triumvirul de a face recrutări de mercenari în aceeași zonă. Asupra acestor diferențe de recrutare a oștilor, reflectînd, dacă nu ne înșelăm, raporturi juridice deosebite, ne propunem să insistăm în cele ce urmează.

⁴⁸ Plut. *Apophtegm. Aug. 2*: 'Ἐπει δὲ Ῥοιμητάλκης ὁ τῶν Θρακῶν βασιλεὺς ἀπὸ Ἀντωνίου μεταβαλόμενος πρὸς αὐτόν οὐκ ἐμετρίασεν παρὰ τοὺς πότους ἀλλ' ἦν ἐπαχθὴς ὄνειδίζων τὴν συμμαχίαν, προπιῶν τινα τῶν ἄλλων βασιλέων ὁ Καίσαρ εἶπεν, 'Ἐγὼ προδοσίαν φιλῶ, προδότας δ' οὐκ ἐπαινῶ' într-o formulare puțin deosebită tot la Plutarh, *Romulus*, 17. Cele două informații au fost înregistrate și comentate de J. Kromayer *Kleine Forschungen... VIII Der Feldezung von Actium und der Sogenannte Verrath der Cleopatra*, în *Hermes*, XXXIV, 1899, pp. 1—54; W. Drumann-P. Groebe, *loc. cit.*;; W. W. Tarn, în *Cambridge Ancient History*, X, 1934, p. 103, pe lângă indicațiile referitoare strict la Rhoemetalces din nota următoare.

⁴⁹ Pentru opinia că Rhoemetalces menționat de Plutarh (*Antonius*, 63) și cel menționat mai târziu de Tacit (*Annales*, II, 64) e una și aceeași persoană. cf. C. Patsch, *op. cit.*, pp. 66, 83, 88, 94—95 și mai direct G. W. Bowersock, *op. cit.*, p. 155 și în general pp. 152—156. Pentru părerea contrarie cf. H. Dessau, *PIR*, III, p. 130-nr. 50 întemeiat pe autoritatea lui Mommsen, *Ephem. epigr.*, 2 p. 253.

⁵⁰ Dio Cassius L, 13, 8: καὶ τέλος φοβηθεῖς, μὴ καὶ ὁ Δέλλιος ὁ Κύντιος ὁ τε Ἀμύντας ὁ Γαλάτης (ἔτυχον δὲ ἐπὶ μισθοφόρους. ἐς τε τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐς τὴν Θράκην πεπεμμένοι) τὰ τοῦ Καίσαρος ἀνθέλωνται, ὥρμησε πρὸς αὐτοὺς ὡς καὶ ἐπικουρήσων σφίσιν. ἄν τι πολέμιον προσπέσῃ și într-o prescurtare — semnificativă pentru maniera antică de a excerpta — la Zonaras, X, 29: φοβηθεῖς οὖν ὁ Ἀντώνιος μὴ ὅσοι ἐς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην ἐπέμφθησαν παρ' αὐτοῦ τῷ Καίσαρι προσθῶνται, ὥρμησε πρὸς αὐτοὺς. Pentru Q. Dellius, cf. G. Wissowa, *RE*, IV, 1901, col. 2447—2448 s.v. Dellius iar pentru Amyntas cf. P. v. Rohden, *RE*, I, 1894, col. 2007—2008 sv. Amyntas nr. 21.

⁵¹ Astfel la W. Drumann — P. Groebe, *op. cit.*, p. 351 care socotesc că ambasada trimisă de M. Antonius nu s-a mai întors. Pentru J. Kromayer, *op. cit.*, p. 24, trădarea lui Q. Dellius și Amyntas a avut loc ceva mai târziu, Rhoemetalces trecînd în tabăra lui Octavian probabil înaintea lor (*Ibidem*, p. 23).

⁵² Cf. C. Patsch, *op. cit.*, p. 166.

Cercetarea modernă și-a îndreptat cu precădere atenția spre recrutarea legiunilor din vremea Republicii. Un capitol special îl constituie modalitatea de împrosfătare a legiunilor de către Marcus Antonius, care admite și necetățeni romani, practică ce avea să se încetățenească în special în regiunile estice ale Imperiului⁵³. Dar oricît de atrăgătoare ar fi ipoteza, după care fie oamenii lui Dicomes, deși în acest caz am avea suportul existenței în zona pe care o stăpînea a așa-numitelor monede „pentru legiuni“⁵⁴, fie cei ai lui Rhoemetalces sau Sadalas, și cu atît mai puțin mercenarii recrutați în ultimă instanță de triumvir, ar fi primit odată cu înrolarea lor și titlul de membri ai unor legiuni, nu credem că poate fi vorba de militari pentru legiuni, recrutați din zone încă incomplet supuse dominației romane⁵⁵. Să semnalăm doar că recrutarea mercenarilor⁵⁶, deopotrivă din Tracia și Macedonia, creiază o impresie de egalitate juridică chiar dacă prima nu era încă cucerită în vreme ce pentru a doua regiune, provincie din 146 î.e.n., se cunosc chiar o serie de guvernatori ai lui Marcus Antonius⁵⁷.

Un text din *Războiul civil* al lui Caesar ne arată că Pompeius avea în cavaleria sa pe Dardani și Bessi *partim mercennarios, partim imperio aut gratia comparatos*⁵⁸. Textul are, după cum se înțelege, o valoare deosebită el rezumînd cele trei posibilități în care un conducător își putea recruta mercenari, cu excepția acelorora pentru legiuni; în lumina acestui text vom încerca să analizăm și datele pe care le avem în problema ce ne reține atenția.

Mercenari traci am văzut că există și în armata lui Marcus Antonius, indiferent dacă aceștia au participat sau nu la bătălia de la Actium. Faptul că ei sînt recrutați și din Macedonia, deci din provincie, pare să se datoreze situației cu totul speciale în care se afla M. Antonius în preajma bătăliei de la Actium. Pentru că în mod normal ei ar fi putut fi recrutați în virtutea dreptului de *imperium* posedată de orice guvernator de provincie asupra supușilor săi. Rămîne așadar în discuție

⁵³ O. Cuntz, *Legionare des Antonius und Augustus aus dem Orient*, J.Ö.A.I., XXV, 1929, pp. 70—81, cu indicarea bibliografiei mai vechi: Th. Mommsen, *Ges. Schr.* VI, p. 20 și urm. și O. Seck, în *Rhein. Mus.*, XLVIII, 1893, p. 602 și urm.; W. W. Tarn, în *Cambridge Ancient History*, X, 1934, pp. 70 și 100, citîndu-și propriul articol din *Classical Quarterly*, XXVI, 1932, p. 75 și urm.; E. Ritterling, *RE*, XII, 1925, col. 1615 sv. *Legio*; G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano-Roma, 1953, pp. 61—64 și 107—108.

⁵⁴ Vezi bibliografia acestor monede la M. Chițescu, *op. cit.*, p. 655 notele 1 și 2. În acest caz denumirea lor de monede „pentru legiuni“ trebuie considerată convențională.

⁵⁵ Cf. G. Forni, *op. cit.*, pp. 62—63 cu nota 4 de la p. 62.

⁵⁶ Pentru caracterizarea mercenarului în condițiile perioadei elenistice cf. M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, Paris, 1949, pp. 25—60. Aduagă, pentru epoca romană, articolul lui Lammert, *RE*, XV, 1932, col. 972—974 sv. *mercennarii*.

⁵⁷ Cf. T. R. S. Broughton, *The magistrates of the Roman Republic*, II, New-York, 1952, pp. 381, 382, 387, 409, 412, 416, 419. E vorba în fapt de guvernatorii L. Marcus Censorinus (40 î.e.n.), C. Asinius Pollio (40—39 î.e.n.), M. Iunius Silvanus (36—32 î.e.n.). De subliniat că din investigațiile lui O. Cuntz (*op. cit.*, pp. 75—76) nu rezultă că din Macedonia s-ar fi recrutat militari pentru legiuni.

⁵⁸ Caesar, *Bell. civ.*, III, 4, 6.

conceptul de *gratia* la care se mai adaugă și cel de *auctoritas*, ambele puse recent în evidență într-un articol al cercetătorului japonez T. Yoshimura⁵⁹. Subliniind puțină importanță care s-a acordat pînă acum legăturii între trupele auxiliare din vremea Republicii și clientela provincială T. Yoshimura ajunge, după o analiză extrem de nunațată, la concluzia că în raporturile dintre diferiții conducători romani, și dinastii, dinăuntru sau dinafara teritoriului roman, conceptele de *auctoritas* și *gratia*, vor fi fost acelea care constituiau baza juridico-politică și că în virtutea lor se putea practica recrutarea elementelor care aveau să completeze unitățile auxiliare romane : „Die Voraussetzung zur extralegalen Mobilisierung werden einerseits durch Vermehrung der *auctoritas*, andererseits durch Pflege der Klientel geschafen“ (p. 489).

Este evident că astfel de raporturi întreținea M. Antonius și cu Dicoșes pe de o parte și cu Rhoemetalces sau cu ipoteticul Sadalas pe de alta⁶⁰. Căci, așa cum am mai spus, ni se pare că este totuși de făcut o distincție între o alianță ca urmare a căreia Dicoșes acordă triumvirului un ajutor, cu alte cuvinte o alianță temporară, mai mult chiar determinată de refuzul lui Octavian de a primi serviciile lui Dicoșes, și dominația oarecum stabilă în Balcani a lui M. Antonius în special asupra dinastiilor sapeană și respectiv odridă. Dacă adăugăm că nu este cu totul imposibil ca Augustus să fi moștenit de la Marcus Antonius o organizare a Traciei pe care n-avea prea multe motive s-o restructureze, partizanul lui Antonius, Rhoemetalces, fiind probabil una și aceeași persoană cu regele trac Rhoemetalces I⁶¹, avem un motiv în plus să socotim că raporturile cu unii dinasți traci dela sud de Dunăre vor fi avut încă din vremea lui Antonius dacă nu dumva și mai devreme, un caracter stabil, motivat tocmai de importanța strategică pe care-o prezenta o zonă imediat învecinată *barbaricum*-ului.

Dacă ipotezele de mai sus vor fi acceptate, am avea în felul acesta, o dovadă de dominație mai puțin nominală decît s-ar crede a triumvi-

⁵⁹ Tadasuke Yoshimura, *Die Auxiliärtruppen und die Provinzialklientel in der römischen Republik*, în *Historia*, X, 1961, 4, pp. 473—495. Pentru accepțiunea politică a conceptului de *auctoritas* vezi stadiul problemei la J. Gagé, *Les classes sociales dans l'Empire romain*, Paris, 1964, pp. 71—77.

⁶⁰ Nu este de exclus aprioric nici conceptul de *imperium* în senul dreptul pe care-l are cuceritorul asupra supușilor săi (cf. T. Yoshimura, *op. cit.*, p. 480) dar nici Dicoșes pe de-o parte, nici sapeanul Rhoemetalces sau odridul Sadalas — deși ipotetic — pe de altă parte nu par să fi fost cucerii de Marcus Antonius. Să amintim doar că dacă pentru Dicoșes e vorba sigur de o alianță, ca urmare a căreia el îi acordă triumvirului o βοήθεια, Rhoemetalces (Plutarh., *Apophtegm. Aug.*, 2) rostea cuvinte disprețuitoare despre o συμμαχία cu Romanii, situație care trebuie să fi fost valabilă atît pentru perioada lui Antonius cît și pentru aceea a lui Augustus. Vezi în acest sens nota următoare.

⁶¹ Ca urmare a unei atente cercetări a dinastiilor traci, G. W. Bowersock, *op. cit.*, p. 185 afirmă : „The evidence thus encourages the view that Augustus adopted Antony's arrangements in Thrace. When a breach appeared in the Antonian union of odrysian and Sapean lines Augustus gave his support to the house of the Sapean Rhoemetalces. It was a Rhoemetalces, perhaps this one, who had deserted to the right side before Actium“.

rului Marcus Antonius, asupra triburilor trace din Balcani⁶². Dar cu începere cel puțin de la Lucullus, nu populațiile învecinate constituiau țelul principal al politicii pontice romane ci în special orașele grecești, ca formațiuni politico-economice apte să fie atrase mai ușor în sfera de influență romană și devenind *ipso-facto* puncte ferme în desfășurarea expansiunii Romei. După cum este cunoscut nu există nici un text literar sau epigrafic care să explicitizeze relațiile triumvirului M. Antonius cu cetățile grecești de pe litoralul de vest al Mării Negre.

Se cunoaște însă practica după care, în nevoia stringentă de a-și atrage cât mai mulți partizani, fie ei civili sau militari⁶³, diferiții conducători romani recurgeau la acordarea individuală a cetățeniei romane ca o recompensă pentru anumite servicii, de natură să le aducă noilor cetățeni romani unele avantaje economice, sociale și politice⁶⁴. Constituind deci dovezi, fie și indirecte, a raporturilor dintre triumvirul Marcus Antonius și orașele grecești, asemenea exemple nu lipsesc din inscripțiile provenind din cetățile vest pontice. Menționăm în acest sens două atestări ale numelui Antonius la Tomis, discutabile în măsura în care una din inscripții nu poate fi precis datată⁶⁵, iar alta aparține primului secol al erei noastre⁶⁶, și a treia, cea mai sigură, provenind de la Odessos⁶⁷, unde se citește numele lui Μάρκος Ἀντώνιος Ἀθηναίος⁶⁸.

⁶² La textele din nota 26 atestând diverși *socii* (σύμμαχοι) adăugăm e.g. un text (Appian *Bell civ.*, II, 51 : ὅσα γὰρ εἰπεῖν ἐπὶ τὴν ἕω καὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον ἔθνη, πάντα, ἑλληνικά τε καὶ βάρβαρα, ἡμῖν σύνεστι καὶ βασιλεῖς ὅσοι Ῥωμαίοις ἢ ἔμοι φίλοι... din discursul lui Pompei către armată ținut în anul 49 î.e.n.) de natură să ne facă să acceptăm mai ușor existența unor raporturi amicale între Marcus Antonius și populațiile indigene cită vreme cel puțin din 62—61 î.e.n. există dovezi în acest sens.

⁶³ Pentru cei care au primit cetățenia prin filiera militară cf. O. Cuntz, *op. cit.* Se reamintește că O. Cuntz a identificat pe noii cetățeni romani tot pe baza genitiviilor primite de la diferiți comandanți romani.

⁶⁴ Vezi în acest sens considerațiile lui M. Rostovtzev, *The social and economic History of the Roman Empire*, Second Edition revised by P. M. Fraser, II, Oxford, 1957, pp. 556, 559, 653, 669, 671. Pentru ansamblul problemei cf. A. N. Sherwin-White, *op. cit.*, *passim* și în special pp. 167 și urm.

⁶⁵ Este vorba de inscripția AEM VI, 1882, p. 19, nr. 39 unde într-un *catalogus* se citește numele lui Πάπας Ἀντωνίου. Conținând mai multe nume romane, inscripția poate fi datată în epoca imperială, nu însă atât de precis pentru a putea afirma că tatăl respectivului Papas a primit cetățenia de la Marcus Antoniu.

⁶⁶ În inscripția IGR I, 621 (= AEM, XI, 1887, p. 41 nr. 54) în cinstea Agrippinei, soția lui Claudius și mama lui Nero, se citește numele fragmentar al unui Ἀντωνίου. Vezi rezervele din nota precedentă.

⁶⁷ IGB, I, 46, r. 25 cu comentariul lui G. Mihailov, cf. L. Robert, *Rev. Phil.*, 33, 1969, p. 192, n. 10.

⁶⁸ Inscripția este datată precis în ultimele două decenii ale secolului I î.e.n., pentru că fiul unuia din personajele menționate aici Ἀπολλώνιος Προμαθίωνος apare sub forma de Ἀπολλώνιος Ἀπολλωνίου τοῦ Προμαθίωνος tot într-o inscripție odessitană (IGB, I, 57) datată în vremea lui Tiberius (14—37 e.n.). Intemeiat

Dată precis în ultimele decenii ale secolului I î.e.n., documentul mai sus menționat evidențiază existența la Odessos a unui grec care a primit desigur cetățenia romană de la triumvirul Marcus Antonius.

Ajunși la capătul acestei sumare cercetări, justificată de încercarea de a găsi dovezi despre dominația lui M. Antonius în Balcani la sud de Dunăre, avem de evidențiat două aspecte: primul acela al relațiilor lui cu diversele triburi traco-getice asupra cărora, măcar prin comparație, am dori să fim mai bine informați în lumina noilor concluzii ale lui T. Yoshimura, al doilea, referitor la raporturile triumvirului cu cetățile grecești și despre care, chiar dacă nu posedăm decât dovezi indirecte, trebuie să postulăm, în concordanță cu logica procesului de expansiune romană, legături mai trainice decât par s-o arate documentele cunoscute pînă în prezent.

Dar dacă, așa cum a reieșit din prezentarea cadrului istoric, preocupările lui M. Antonius atît pentru populațiile din interior cît și pentru cetăți, cu nimic dovedite înainte de 35/34 î.e.n., par a fi cunoscut o intensitate deosebită după această dată, avem poate dreptul să ne întrebăm dacă campania lui M. Licinius Crassus din anii 29/28 î.e.n.⁶⁹ nu va fi fost justificată atît de atacurile dacilor și bastarnilor asupra viitoarei provincii Moesia cît mai cu seamă de tentativa primului împărat roman de a-și atrage de partea sa o zonă dependentă pînă atunci de Marcus Antonius.

Este o simplă presupunere, întemeiată însă pe considerentul că în timpul războaielor civile în general, interesele Romei nu se prezintă încă convergente. Această coordonată, pe lîngă aceea a raporturilor strict politice dintre orașele grecești și diversele formațiuni traco-getice sau aceia a luptelor intestinale care sînt de presupus în sînul însuși al acestor cetăți⁷⁰, trebuie avută deopotrivă în vedere pentru o mai bună înțelegere a evenimentelor, în aparență contradictorii, care au loc în cursul secolului I î.e.n. în regiunile de la Dunărea de jos.

pe această constatare G. Mihailov pare să respingă punerea în legătură a acestei inscripții cu evenimentele legate de cucerirea lui Burebista, un judicios *terminus postquem* oferindu-l, dacă nu ne înșelăm, însuși gentiliciul lui M. Antonius Athenaios. Discuția dacă el va fi fost atenian (în acest sens G. Seure, REG, 42, 1929, p. 247 și urm. și B. Gerov, *A. U. Sofia, Fac hist phil.* XLV, 1948/9, 4, p. 58) sau odessitan (P. Roussel, BÉ, 43, 1930, p. 201) tranșată de G. Mihailov în favoarea opiniei lui P. Roussel prin transcrierea în inscripție a cognomenului în forma Αθηναίος (nume propriu) și nu Αθηναίος (Athenian) are în ultimă instanță mai puțin importanță din punctul de vedere care ne interesează aici. Chiar dacă el va fi fost atenian, ceea ce e mai greu de crezut, este posibil să se fi refugiat la Odessos într-un mediu în care amintirea celui care i-a acordat cetățenia nu trebuie să fi fost privită prea ostil.

⁶⁹ Expunerea acestei campanii se găsește la D. M. Pippidi, D.I.D., I, 1965 pp. 291—293.

⁷⁰ Vezi în acest sens fundamentale contribuții ale lui Em. Conduracht din B. Șt. Ac., II, 1950, pp. 67—76 și SCIV, IV, 3—4, 1953, pp. 515—523 chiar dacă o parte din concluziile celor două note de față vin în contradicție cu unele afirmații din articolele mai sus menționate.

DEUX NOTES SUR L'HISTOIRE DE LA MÉSIE AU I SIÈCLE AV. N. ÈRE

Resumé

Dans la première note il est question du traité conclu entre Rome et Callatis, dont la date semblait certifiée par l'indication du lieu ou devait être exposé le traité. La formule *in faano Concor [diae...]* que l'on a souvent interprétée se rapportant au temple de la Concorde de Rome, ne pouvait être employée qu'entre 83 et 69 av. n. ère, parceque pendant ce temps le temple de Jupiter, dans lequel on avait l'habitude d'exposer ces traités, était fermé.

Mais *fanum* ne désigne jamais un monument religieux de la capitale de l'Empire, d'autant moins le *celeberrimum templum* de la Concorde. Il s'agit donc plutôt du temple de la Concorde de Callatis, attesté épigraphiquement sous la forme de [ναός] Ὁμονομίας et donc on n'est plus obligé de dater le traité entre 83 et 69 av. n. ère.

Le contexte historique de la campagne de Lucullus (72/71 av. n. ère) ne justifie d'ailleurs la conclusion des *foedera aequa*, comme c'est celui de Callatis, ce qui permet de formuler l'hypothèse d'une date plus basse, probablement dans les premières années de l'Empire.

La deuxième note, suggérée par un important article de Marie Chişesco, se réfère à l'activité du triumvir Marc Antoine dans la péninsule Balkanique. Les textes que nous possédons laissent entrevoir des liens assez serrés entre le triumvir et les diverses populations thraco-gètes, tant au Sud du Danube (Rhoemetalces, etc.), qu'au Nord de ce fleuve (Dicomès). Il y a un seul exemple sûr d'un grec qui a reçu le droit de cité romaine de Marc Antoine (I.G.B., I, 46, 1, 25 d'Odessos).

Dans ces conditions il n'est pas peut-être hasardé de soutenir que la campagne de Crassus (29/28 av. n. ère) a eu pour but non seulement de chasser les envahisseurs du pays (Daces, Bastarnes) mais principalement d'attirer cette zone, soumise autrefois à l'autorité du Marc Antoine, dans l'influence du nouveau maître, Auguste.

ZWEI HISTORISCHE NOTIZEN ÜBER MÖSIEN IM 1. JH V. U. Z.

Zusammenfassung

In der ersten Notiz handelt es sich um den Vertrag der zwischen Rom und Callatis abgeschlossen wurde und dessen Datum durch den Nachweis des Ortes an dem der Vertrag ausgestellt werden sollte, scheinbar bestimmt ist. Die Formel in *faano Concor[diae]*, die man oft auf den Tempel der Concordia in Rom bezogen hat, konnte nur in der Zeitspanne zwischen 83 und 69 v. u. Z. gebraucht werden, weil zu dieser Zeit der Tempel Jupiters, in welchem man für gewöhnlich diese Verträge ausstellte, geschlossen war. Aber *fanum* bezeichnet nie ein religiöses Denkmal der Hauptstadt des Imperiums und um so weniger den *celeberrimum templum* der Concordia. Es handelt sich also viel eher um die Concordia von Callatis, die epigraphisch unter der Form [ναός] Ὁμονομίας belegt ist, so daß man nicht mehr verpflichtet ist, den Vertrag zwischen 83 und 69 v. u. Z. zu datieren.

Die historischen Umstände des Feldzuges des Lucullus (72/71 v.u.Z.) rechtfertigen sowieso die *foedera aequa*-Schlußfolgerung so wie das von Callatis, nicht, was die Annahme eines tiefer gesetzten Datums, wahrscheinlich in den ersten Jahren des Imperiums, gestattet. Die zweite Notiz, die durch einen wichtigen Beitrag von Maria Chițescu suggeriert ist, bezieht sich auf die Tätigkeit des Triumviren Marcus Antonius in der Balkanhalbinsel. Die Texte, die wir heute besitzen, lassen verhältnismäßig enge Verbindungen zwischen dem Triumviren und den verschiedenen thrakisch-getischen Völkerschaften im Süden der Donau (Rhoemetalces, usw.) wie im Norden des Flusses (Dicomes) vermuten. Es gibt nur ein einziges gewisses Beispiel, das eines Griechen, der von Marcus Antonius die römische Staatsbürgerschaft erhalten hat (IGB, I, 46, 1.25 von Odesos).

Unter diesen Umständen ist es vielleicht nicht gewagt zu behaupten, daß der Zweck des Feldzuges von Crassus (29/28 u.v.Z.) nicht nur der war, die Eindringlinge (Daker, Bastarner) aus dem Lande zu vertreiben, sondern hauptsächlich der, dieses Gebiet, das früher unter der Oberhoheit von Marcus Antonius stand, unter den Einfluß von Augustus, dem neuen Herrscher, zu bringen.